

РОЗДІЛ IV. ПРОБЛЕМИ КОРЕКЦІЙНОЇ ТА ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ

УДК 376.36 + 372.46

Катерина Зелінська-Любченко
Сумський державний педагогічний
університет імені А.С. Макаренка
ORCID ID 0000-0002-9986-4989

МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ТЕОРІЇ ПАСИВНОГО ГОЛОСОУТВОРЕННЯ В КОРЕКЦІЙНО-ЛОГОПЕДИЧНІЙ РОБОТІ З ДІТЬМИ

У статті висвітлено теоретичний аналіз питання використання теорії пасивного голосоутворення в корекційно-логопедичній роботі з дітьми на сучасному етапі розвитку інтеграційних процесів в освіті. У ході викладу матеріалу статті описано взаємозв'язок слуху і мовлення, висвітлено активну природу слухання, зазначено ефективність взаємозв'язку логопедії з музичним мистецтвом. Обґрунтовано доцільність використання фонопедії в роботі з дітьми, які мають порушення мовлення. Висвітлено роль пасивного голосоутворення в організації та розвитку мовлення. Розкрита проблема формування мовленнєвої діяльності в дітей та найважливіші етапи логопедичної роботи в цьому напрямі.

Ключові слова: мовленнєва діяльність, стимуляція мовленнєвої діяльності, активне слухання, пасивне голосоутворення, фонопедія, порушення мовлення, корекційно-логопедична робота.

Постановка проблеми. Реформування системи спеціальної освіти передбачає забезпечення дитині з порушеннями психофізичного розвитку якісної освіти та створення сприятливих умов для її всебічного розвитку. У законах України «Про освіту», державних національних програмах «Освіта» (Україна XXI століття), «Діти України» визначено, що модернізація освіти в Україні стає пріоритетним державним завданням.

Динаміка досліджень у галузі спеціальної освіти відбиває тісний взаємозв'язок логопедії з іншими науками. Особливого значення набуває зв'язок із музичним мистецтвом. На нашу думку, фонопедичні прийоми пасивного голосоутворення доцільно використовувати в корекційно-логопедичній роботі з дітьми.

Аналіз актуальних досліджень. Спостереження за динамікою наукових досліджень з проблеми мовленнєвої діяльності дітей із мовленнєвими порушеннями дають можливість стверджувати, що вченими приділяється велика увага зазначеній тематиці. Проблемам корекції мовленнєвих порушень у дітей присвячено праці Л. Волкової, В. Воробйової, Г. Гуцмана, Р. Коена, В. Ковшикова, Ю. Коломієць, С. Кондукової, А. Кусмауля, Р. Левіної, А. Лібмана, О. Мастюкової, Н. Січкачук, Є. Соботович, Ю. Сорочан, Н. Трауготт, М. Хватцева, М. Шеремет та інших авторів.

Використання музики в якості корекційного засобу для дітей із мовленнєвими порушеннями здійснюється за допомогою різних методик (Е. Жак-Далькроз, 1922; В. Гринер, 1958; Г. Волкова, 1985 та інші).

Проблемою застосування в логопедичній роботі прийомів і засобів фонетичної терапії займалися О. Архипова, Л. Белякова, О. Єрмакова, О. Лаврова та ін.

Проте, не зважаючи на велику увагу з боку науковців, і на сьогодні проблеми логопедичної роботи залишаються актуальними, що зумовлено, у першу чергу, неухильним збільшенням кількості дітей із мовленнєвими порушеннями та виникненням у них труднощів під час засвоєння навчального матеріалу та порушень особистісної сфери дитини в цілому.

Мета статті – на основі аналізу наукових літературних джерел висвітлити можливості застосування теорії пасивного голосоутворення в корекційно-логопедичній роботі з дітьми.

Методи дослідження – теоретичний аналіз вітчизняних та зарубіжних наукових літературних джерел, систематизація й узагальнення даних загальної і спеціальної психолого-педагогічної літератури з метою виявлення стану досліджуваної проблеми.

Виклад основного матеріалу. Ученими доведено, що оволодіння мовленням у дітей дошкільного віку в умовах дизонтогенезу відбувається сповільнено та своєрідно. На кожному кроці розвитку вони випробовують свої певні труднощі в засвоєнні тих чи інших одиниць мовлення. При всьому цьому однаковий рівень мовленнєвого розвитку може мати місце в дітей різного віку та при різних діагнозах, а одні й ті самі некоректні форми слів і типові словосполучення зустрічаються і при алалії, і при затримці мовленнєвого розвитку, і при дизартрії [7, 152].

Мовленнєвий розвиток дошкільників логопедичних груп дитячого садка з будь-яким мовленнєвим діагнозом характеризується низкою особливостей. Як правило, для всіх типів більш пізні терміни появи мовлення й повільне накопичення активного словника, мовлення позбавлене емоційності, обличчя амімічне, голос дітей слабкий і млявий або, навпаки, гучний і крикливий.

Під час тренування загальної моторики або формування важкокоординованих рухів пальців, відбувається і компенсація порушень моторики артикуляційних органів. Саме цим фактом зобов'язане сформоване у практиків уявлення про те, що «тренуючи пальці рук, можна розвинути мовлення».

Майже в усіх дітей, які перебувають у логопедичній групі дитячого садку, можна спостерігати різні рухові розлади функцій артикуляційного апарату, мимічної, ручної та загальної моторики, які виражаються в неточності, слабкості рухів і швидкій стомлюваності. Артикуляційна моторика характеризується порушенням статичної і динамічної артикуляційних рухів. Серед рухів, що відображають стан статичної координації, найбільш

складними для виконання є довільні рухи язика, динамічного відтворення одночасних рухів.

Моторна недостатність проявляється не тільки під час виконання артикуляційних рухів, але й під час виконання складних рухових актів, які потребують чіткого управління рухами. Недоліки моторики проявляються, в основному, у порушенні точності, швидкості й координованості рухів. У більшості випадків виявляється ускладненим швидке і плавне відтворення рухів. При цьому відзначаються додаткові рухи, повторення рухів, перестановки, порушення оптико-просторових координацій [5, 71].

Існують дослідження, які свідчать про те, що для дітей у логопедичній групі дитячого садку характерні порушення низки психічних процесів. У них знижений рівень стійкості та переключення уваги, вони не можуть довго концентрувати увагу, правильно розподіляти та утримувати її на певному об'єкті. Для них характерна розсіяна увага, підвищене відволікання, низька працездатність, відхилення у функціонуванні процесів зорової й мовленнєвослухової пам'яті. Слабкість процесів запам'ятовування слів пов'язана не тільки з ускладненням роботи умовних рефлексів, ослабленням уваги, але і, можливо, з порушенням фонематичного слуху, що виникає внаслідок недорозвинення звуковимови.

Робота над виразністю мовлення й голосу є важливим розділом роботи над усним мовленням. Якість голосу, навички володіння ним, темп мовлення, злитість, мелодика, словесний і логічний наголос чинять великий вплив на виразність мовлення. Голос визначає виразність, інтонаційну оформленість, виразність усного мовлення. При цьому фіксується його висота, сила, тривалість тембр, модуляції, якість вокального голосу. Зміна висоти голосу також один із найбільш значних засобів його виразності, – це здатність інтонувати.

Необхідно уточнити два поняття інтонації. Інтонація в музиці – це здатність фонаційного апарату реагувати на висоту звуку. Інтонація в мовленні – це ширше поняття, яке не обмежується тільки зміною висоти звуку. Під інтонацією мається на увазі сукупність вимовних засобів мови, які організують звукове мовлення, в основі якого лежать ритміко-мелодійні одиниці, головні з яких – зміна швидкості та темпу вимови (сила і тривалість), модуляція висоти голосу (тембр) і розподіл пауз, мелодика (зміна частоти голосу). Людське мовлення має нескінченну різноманітність інтонацій, тому їх багате використання надає багатоаспектний вплив на слухача. Так, висхідне звучання голосу збуджує, нисхідне – заспокоює, монотонне мовлення – присипляє [6, 132].

На сьогодні пріоритетного значення в роботі з дітьми-логопатами набуває комплексний підхід, що передбачає залучення до корекційно-логопедичної роботи методик та знань з інших галузей наук. Досить

ефективним є зв'язок логопедії з музичним мистецтвом у цілому та фонопедією зокрема.

Фонопедія (від гр. *phono* – звук, голос і *paídos* – дитина) – практичний метод розвитку голосу, розроблений В. Ємельяновим для диригентів-хормейстерів дитячих і юнацьких хорових колективів і спрямований на поступову активізацію й координацію нейром'язового апарату людської гортані за допомогою спеціальних вправ, корекції дихання та особистості [1, 16].

Мета фонопедичних занять – прищепити і закріпити правильні голосодихальні навички й відновити порушений баланс між відділами голосового та дихального апарату, які беруть участь у голосоутворенні. Використання методів фонопедії в поєднанні з медикаментозним терапевтичним лікуванням дає можливість швидко відновити втрачений голос.

У даний час фонопедія міцно зайняла своє місце в комплексі лікувально-реабілітаційних заходів, а в низці випадків виявляється єдиним способом повернення повноцінної голосової функції. Знання її основ, а також методів профілактики голосових порушень, необхідне логопедам під час їх підготовки до професійної діяльності. Вони й самі повинні володіти хорошим, витривалим голосом, володіти прийомами корекції голосу і в дітей, і в дорослих з урахуванням усього розмаїття його патології [3; 4].

Фонопедична взаємодія – процес, що відбувається виключно в координаційно-тренувальній сфері. Офіційне визначення фонопедії обов'язково включає корекцію особистості, тобто психо-неврологічну сторону. Фонопедичний метод розвитку голосу має в групі принципів, прийомів і вправ творчий, емоційний, ігровий компоненти.

Мовленнєві та співочі функції голосового апарату тісно пов'язані між собою. Тому вокал часто застосовується в логопедії як допоміжний засіб у корекції мовленнєвих порушень. Вокал може позитивно впливати на усунення таких видів логопедичних порушень, як дисфонія, дислалія, ринофонія, алалія тощо, якщо тільки вони не пов'язані з анатомічними порушеннями артикуляційного апарату або психічними розладами.

Логопедична робота часто спрямована на зняття скутості, напруги, активізацію роботи мовленнєвого апарату (губ, язика). У цих випадках заняття вокалом можуть принести велику користь. І часто логопеди рекомендують їх як додаткову терапію. Наприклад, широко використовується вокальне дихання – короткий вдих, довгий видих і вміння правильно направити повітря, що видихається.

Прийоми, використовувані на заняттях вокалом, допомагають коригувати моторний механізм порушеної звуковимови шляхом артикуляційної гімнастики – активізують скорочення губних м'язів, м'якого піднебіння та роботу язика (що має важливе значення для роботи з моторними алаліками).

Відомий логопед С. Таптапова рекомендувала заняття вокалом як складову частину комплексної логопедичної терапії. Вокальні вправи застосовуються під час корекції порушень темпу мовлення. Помічено, що заїки під час співу не заїкаються. У комплексному підході до подолання легкого та середнього ступеня заїкання логопеди відзначають сприятливий вплив занять вокалом.

Вокал за своєю фізіологічною суттю тісно змикається з фонопедією та фоніатрією. Позитивний емоційний настрій, створений під час співу, позитивно впливає на загальний психологічний тонус всієї нервової системи та сприяє подоланню логопедичних порушень [1, 144].

У корекційно-логопедичній роботі з дітьми важливими етапами є стимуляція мовленнєвої діяльності (особливо для дітей із моторною алалією) [2], постановка, автоматизація й диференціація звуків. Важливого значення тут набуває слухання, сприймання і відтворення мовлення.

Сприймання – це психічний процес, у якому до відчуттів додається поняття; його результатом є побудова образу. Як відомо, звук характеризується кількома параметрами – висотою, динамікою, тембром. Сприйняття звуку – не що інше, як відображення цих властивостей. Придбані в дошкільному віці здатності сприймати висоту звуку і ритм, виразність мелодії сприяють формуванню в дитини бази для розвитку мовлення й музичних якостей.

Слухове сприймання – це найперший етап придбання будь-якої мовленнєвої навички, певна акустична норма, якій буде підпорядкована надалі вся робота з налагодження м'язового голосового апарату. Правильний вибір цієї «норми», правильного «еталона» звучання, до якого потрібно прагнути в корекційній роботі має величезне значення [4, 115].

Етап стимуляції мовленнєвої діяльності можна порівняти з роботою над формуванням правильного спектру звуків у вокалістів. Багато педагогів абсолютно справедливо вважають, що один із важливих методів виховання співака – це постійне слухання ним кращих майстрів вокалу, постійне «насичення» учня слуховими враженнями та звуковими образами, досконаліми як у художньому, так і в технічному відношенні. Справедливо зазначити, що й у роботі з дітьми-логопатами потрібно з великою вимогливістю ставитися до того, що слухають діти по радію, телебаченню, із уст педагогів та батьків. На практиці відомо, що успіхи на етапі стимуляції мовленнєвої діяльності в дітей із моторною алалією значною мірою залежать від добре організованого раннього мовленнєво-вокального виховання дітей [4, 151].

Важливим у роботі з формування мовленнєвої діяльності дітей є виховання м'язового чуття та пасивного голосоутворення. Найважливіша роль м'язового чуття не обмежується тільки участю в утворенні голосу. Воно бере участь і в сприйманні співу, музики та мовлення.

Пасивне голосоутворення, на нашу думку, – це рухові реакції органів артикуляційного апарату у відповідь на слухові подразники, які копіюють ідентичні звуковій вимові артикуляційні уклади, проте мають меншу інтенсивність.

Всім відомо, що в процесі уявного мовлення – «думання про себе» – людина виконує ледь помітні рухи язиком і губами. Іноді рухи губами людини, що читає про себе газету або книгу, легко можна спостерігати й неозброєним оком: людина як би промовляє те, що читає. Незважаючи на те, що рухи ці часто дуже незначні, скорочені (проговорюються далеко не всі звуки і слова), психологи встановили, що вони мають величезне значення для розуміння прочитаного [4, 152].

Крім того, наприклад, слухаючи хворого на ангіну співрозмовника людині хочеться відкашлятися, бо вона відчуває незручності та неприємні відчуття в області гортані. Це ще раз доводить існування пасивного голосоутворення та свідчить про важливість прослуховування саме правильних і не спотворених мовленнєвих зразків.

У 1935 лікарі-ларингологи Б. Малютін і В. Анцишкіна, обстежуючи музикантів, виявили сильне почервоніння голосових зв'язок у скрипалів і духовиків після тривалої гри на музичних інструментах. Спираючись на це явище, можна висловити припущення, що під час прослуховування добре відомих правильних мовленнєвих зразків у дітей-логопатів також відбуватимуться скорочення відповідних м'язів мовленнєвого апарату.

У книзі Б. Теплова «Психологія музичних здібностей» йдеться про величезну важливість м'язових рухів для сприймання музики. Не тільки у музикантів, але й у всіх без винятку людей при слуханні музики виникають «... видимі рухи голови, руки, ноги, або навіть хитання всім тілом або найбільш часто зародкові рухи голосового, мовленнєвого й дихального апарату, м'язів кінцівок, м'язів грудної клітини і черевної порожнини. Більшість людей не усвідомлює цих рухових реакцій, поки увагу не буде спеціально звернуто на них. Спроби придушити моторні реакції призводять до виникнення такої самої реакції в інших органах [6, 112–115].

Незважаючи на те, що мимовільні рухи виникають при слуханні в усіх частинах тіла, найбільш важливими і універсальними Б. Теплов вважає саме голосові, вокальні рухи, які, на його думку, відображають ступінь музичного розвитку людини.

Аналогічні процеси відбуваються і при слуханні мовлення, з тією лише різницею, що роль м'язових рухів голосового апарату тут значно зростає. Цікаво, що ці мікрорухи в мініатюрі мов би копіюють той спосіб, яким почутий звук утворюється. Звідси зрозуміло, яку позитивну роль приносить слухання правильного мовленнєвого зразка і як шкідливо позначається сприймання неправильної вимови звуків.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Усі попередні приклади доводять активну природу сприймання мовлення. Отже, слухати знайомий мовленнєвий зразок – значить говорити разом із мовцем.

Саме тому, на нашу думку, у роботі з дітьми-логопатами доцільно використовувати прийоми активного слухання й пасивного голосоутворення у формах прослуховування, проспівування та промовляння (або читання в роботі зі школярами) про себе на етапах стимуляції мовленнєвої діяльності, постановки, автоматизації й диференціації звуків.

Актуальність питання застосування теорії пасивного голосоутворення в корекційно-логопедичній роботі з дітьми дає підстави для подальших наукових розвідок у межах цього напрямку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Емельянов В. Развитие голоса. Координация и тренинг / В. Емельянов. – М. : Издательство «Лань» – 2007 – 326 с.
2. Зелінська-Любченко К. О. Розвиток мовленнєвої діяльності у дошкільників в умовах онто- та дизонтогенезу / К. О. Зелінська-Любченко // Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки) : збірник наукових праць : вип. 7, у 2 т./ за ред. В. М. Синьова, О. В. Гаврилова. – Кам'янець-Подільський : ПП Медобори – 2006, 2016. – Т. 1. – С. 144 – 154.
3. Лаврова Е. В. Логопедия. Основы фонопедии / Е. В. Лаврова – М. : Академия – 2007 – 178 с.
4. Морозов В. П. Тайны вокальной речи / В. П. Морозов – Л. : Наука – 1967 г. – 204 с.
5. Соботович Е. Ф. Особенности психического и речевого развития детей с моторной алалией / Е. Ф. Соботович, М. В. Рождественская // Питання дефектології. – К., 1975. – Вип. 10. – С. 70–86.
6. Теплов Б. М. Психология музыкальных способностей / Б. М. Теплов – М. – Л. : Издательство Академии педагогических наук РСФСР, 1947. – 334 с.
7. Zelinskaya-Lubchenco K. A. Differential diagnosis of motor alalia / K. A. Zelinskaya-Lubchenco // Nowoczesna edukacja: filozofia, innowacja, doświadczenie – Łódź, Polska, 2016. – Nr 2(6).– С. 112–123.

REFERENCES

1. Emelianov, V. (2007). *Razvitiie holosa. Koordinatsiia i treninh [The development of voice. Coordination and training]*. M.: Izdatelstvo "Lan".
2. Zelinska-Liubchenko, K. O. (2016). Rozvytok movlennievoi diialnosti u doshkilnykiv v umovakh onto- ta dyzontohenezu [The development of speech activity in preschool children in the conditions of onto- and dysontogenesis]. *Aktualni pytannia korektsiinoi osvity (pedagogichni nauky) : zbirnyk naukovykh prats: vyp. 7, u 2 t., T. 1*, 144–154. Kamianets-Podilskyi: PP Medobory – 2006.
3. Lavrova, E. V. (2007). *Lohopediia. Osnovy fonopedii [Speech therapy. Basics of fonopedii]*. M.: Akademiia.
4. Morozov, V. P. (1967). *Tainy vokalnoi rechi [Secrets of vocal speech]*. L.: Nauka.
5. Sobotovych, E. F., Rozhdestvenskaia, M. V. (1975). Osobennosti psikhicheskoho i rechovoho razvitiia detei s motornoi alaliei [Features of speech and mental development of children with motor alalia]. *Pytannia defektologii*, 10, 70–86. K.
6. Teplov, B. M. (1947). *Psikholohiia muzykalnykh sposobnostei [Psychology of musical abilities]*. M.-L.: Izdatelstvo Akademii pedagogicheskikh nauk RSFSR.

7. Zelinskaia-Lubchenco, K. A. (2016). Differential diagnosis of motor alalia. *Nowoczesna edukacja: filozofia, innowacja, doświadczenie*, 6, 112–123. Łódź, Polska

РЕЗЮМЕ

Зелинская-Любченко Катерина. Возможности использования теории пассивного голосообразования в коррекционно-логопедической работе с детьми.

В статье освещен теоретический анализ вопроса использования теории пассивного голосообразования в коррекционно-логопедической работе с детьми. Обосновано приоритетное значение этой проблемы на современном этапе развития интеграционных процессов в образовании.

Описаны возможности использования указанного процесса в коррекционно-логопедической работе с детьми с речевыми нарушениями. В ходе изложения материала статьи описана взаимосвязь слуха и речи, освещена активная природа слушания, указана эффективность взаимосвязи логопедии с музыкальным искусством. Обоснована целесообразность использования фонопедии в работе с детьми, которые имеют речевые нарушения. Освещена роль пассивного голосообразования в организации и развитии речи. Раскрыта проблема формирования речевой деятельности у детей и важнейшие этапы логопедической работы в этом направлении.

Ключевые слова: речевая деятельность, стимуляция речевой деятельности, активное слушание, пассивное голосообразование, фонопедия, нарушения речи, коррекционно-логопедическая работа.

SUMMARY

Zelinska-Liubchenko Kateryna. The possibility of using the theory of passive phonation in the corrective-logopedic work with children.

The article highlights the theoretical analysis of the issue of usage of passive phonation theory in correctional and speech therapy work with children at the present stage of development of integration processes in education.

It is stated in the article that the possession of speech in the preschool age children in the conditions of the dysontogenesis is slow and peculiar. At each step of development they have difficulties in the assimilation of those or other units of speech.

During the presentation of material, article describes the relationship of hearing and speech, covers the active nature of hearing. The author also highlights the information of the close relationship between logopedics and other sciences.

The connection with musical art in general and phonopedia in particular gains special importance. In the course of presentation the article, author explains the expediency of phonopedia in working with children with speech disorders.

The article highlights the role of passive phonation in the organization and development of speech. It discloses a problem of speech activity formation among children and the most important stages of logopedic work in this direction.

In the correction and speech therapy work with children important steps are stimulation of speech activity, voice training, automation and differentiation of sounds. Hearing, perception and speech playback get huge importance here.

In work with children with speech disorders it is necessary to pay great attention to what kids listen to on the radio, the television, from the mouths of teachers and parents.

Scientists have proved that it is active listening and understanding of reverse speech that help the child to master the correct pronunciation of speech sounds and lexical and grammatical speech systems completely.

The education of the muscular sense and passive phonation is very important in the formation of speech activity of children. Passive phonation is a motor reactions of the

articulation apparatus organs in response to auditory stimuli that replicate the identical pronunciation of the sound articulation structure, but have a lower intensity.

We believe that in working with children with lalopathy it is advisable to use techniques of active listening and passive phonation in forms of listening, singing and pronouncing (or reading in working with school students) to themselves on the stages of stimulation of speech activity, voice training, automation and differentiation of sounds.

Key words: speech activity, stimulation of speech activity, active listening, passive phonation, fonopedia, speech disorders, speech therapy.

УДК 376.1–056.26–056.3

Тетяна Золотарьова

Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка
ORCID ID 0000-0001-7931-2143

ПІЗНАВАЛЬНО-ТВОРЧА САМОРЕАЛІЗАЦІЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ІЗ ДЦП І СТАН СФОРМОВАНОСТІ ЇХ ЕМОЦІЙ, ВОЛІ, ІНТЕРЕСІВ, ПОТРЕБ, ЦІЛЕЙ, МОТИВІВ І МОТИВАЦІЇ

У статті здійснено порівняльний аналіз недоліків емоцій, волі, інтересів, потреб, цілей, мотивів і мотивації, які ускладнюють пізнавально-творчі можливості самореалізації молодших школярів із дитячим церебральним паралічем, які мають легку розумову відсталість, затримку психічного розвитку та збережений інтелект. Визначено, у чому полягає самореалізація людини в ході застосування евристично-синергетичної медико-психолого-педагогічної методики стимулювання абілітації системи «особистість». У статті застосована евристично-синергетична методологія дослідження.

Ключові слова: абілітація, самореалізація, емоції, воля, інтереси, потреби, цілі, мотиви, мотивація, молодші школярі з ДЦП.

Постановка проблеми. Знання, уміння й навички, що формуються протягом навчання в початкових класах у молодших школярів із дитячим церебральним паралічем, які мають легку розумову відсталість, затримку психічного розвитку та збережений інтелект (далі – МШ із ДЦП і ЛРВ, МШ із ДЦП і ЗПР, МШ із ДЦП і ЗІ відповідно), є основою для їх успішного входження в сучасний інформаційно-освітній простір, ефективної соціалізації та максимальної самореалізації в доступних їм теоретико-практичних областях суспільно корисної діяльності. Різноманітні психофізичні порушення, які спостерігаються у МШ із ДЦП і ЛРВ, МШ із ДЦП і ЗПР, МШ із ДЦП і ЗІ, ускладнюють навіть той освітній процес, що здійснюється у спеціальній школі для дітей із вадами опорно-рухового апарату. Особливо важливими для самореалізації дітей із ДЦП є підсистеми емоцій, волі, інтересів, потреб, цілей, мотивів, мотивації системи «особистість» (далі – «О»), які в учнів початкових класів мають менше відповідних підсистем у системі «дефект» (далі – «Д»), ніж інші підсистеми їх системи «О». Проте у МШ із ДЦП самоорганізація названих підсистем відбувається доволі повільно, що створює сприятливі умови для